

Veszprém ideiglenes főkapitányának. Ez volt az utolsó lépcsőfok, amelynek leküzdése után megnyílhatott számára az út a pápai vicekapitányság felé, mert e poszt betöltéséhez a győri generális előterjesztése és az Udvari Haditanács kinevezése kellett. Erre végül 1613-ben került sor, amikor Hatos már több éves vármegyei szolgálatot is maga mögött tudhatott, hiszen a századelőn több ízben töltötte be Veszprém vármegyei szolgabírói tisztségét. Minden siker ellenére azonban a Hatoshoz hasonló társadalmi szinten lévők helyzete meglehetősen ingatag volt. Jól mutatja ezt fiának, Istvánnak a története, aki apjával ellentétben nem rendelkezett befolyásos patrónussal, és aki előtt apja utolsó politikai ballépése (Bethlen Gábor oldalára állása, melyről szintén külön kis fejezet szól) lezárta a társadalmi továbbemelkedés útját, miközben református hite a XVII. században már kifejezetten hátrányára vált. Ez is jól érzékelteti, hogy a török hódoltság első századának társadalmi mobili-

tása más szempontok szerint alakult, mint a tizenöt éves háború utáni időszakban.

Összességében Pálffy Géza legújabb könyvéről elmondható, hogy egy napjainkra a korai újkor vonatkozásában sajnos egyre ritkább kutatási módszerrel, de egyúttal a legjobb „Takács Sándor-i” hagyományt felújító olvasmányos stílusban, alapvető ismeretekkel gazdagítja a korai újkori magyar nemességkutatást és az Észak-Dunántúl történetét.

Végül a magyar nemesség huszadik századi hányatott történetéről is sok mindent elárul az, hogy a kismonográfia megjelenítését a neves vicekapitány utódai, Hatos Iván (Bécs) és Hatos Péter (Zollikerberg) önzetlen támogatása tette lehetővé. Még nagyon sok ilyen kötetre van szükség ahhoz, hogy a magyar nemesi társadalomra aggatott, bevésődött sztereotípiákon túljutva e réteg szerepéről a korábbiaknál jóval objektívabb és alaposabb képet alkothassunk.

Varga Szabolcs

H. NÉMETH ISTVÁN

VÁROSPOLITIKA ÉS GAZDASÁGPOLITIKA A 16–17. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A felső-magyarországi városszövetség, 1–2. k.

Doktori mester munkák sorozat

(Gondolat – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2004. 528 és 394 o.)

Aki nem ismeri a most bemutatásra kerülő, több mint 900 oldalas munka szerzőjét, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosát, H. Németh Istvánt, azt gondolhatná, hogy a korai újkori magyar történetírás valamelyik évtizedek óta kutató doyenje írta meg egyik főművét a felső-magyarországi öt város (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kiszzeben) szövetségének XVI–XVII. századi történetéről. E monográfia azonban – bármennyire hihetetlen – hatalmas terjedelme és gazdag forrásbázisa ellenére sem habilitációnak, vagy a középkelet-európai régióból jól ismert akadémiai doktori, hanem a Magyarországon is alig egy évtizede bevezetett új rendszerben „csupán”

PhD disszertációnak készült. E doktori értekezések között azonban méltán tartozik a legkiválóbbak közé. A szerző ugyanis egy a német területeken viszonylag jól kutatott kérdéskör, a városszövetségek témájában az ez ideig szinte csak a szlovák Ondrej R. Halaga és Michal Suchý írásából ismert felső-magyarországi Pentapolis csaknem teljes történetét készítette el.

Ráadásul – és ezt külön is hangsúlyozni kell – tollából olyan szakmonográfia született, amely alapvetően új eredményekkel gazdagítja a magyar és szlovák, sőt a német és osztrák város- és gazdaságtörténetet, de még a társadalom- és hadtörténetet is.

A koraujkori magyar várostörténet (le-számítva főként Szakály Ferencnek, Gecsényi Lajosnak és Németh Gábornak a törökök által megszállt hódoltsági területeken és azok peremén fekvő mezővárosokra vonatkozó alapvető kutatásait) régóta nem tudott kitérni azoknak a rossz beidegződéseknek a köréből, amelyek városainkat pusztán az alkotmány-, a jog- és a politikátörténet szemszögéből vizsgálták. Bár a középkor vonatkozásában ez a szemantik szemlélet – Kubinyi András, Bácskai Vera és Szűcs Jenő vizsgálatainak köszönhetően – napjainkra véget ért, a XVI–XVII. század vonatkozásában mind a mai napig (mondhatnánk) gyakorta kísért.

Mindez valójában mégsem alululhatott igazán másként. Egyrészt az 1950–1980-as években minden történelmi folyamatot, így a városfejlődést is, az országgyűléseken folyó rendi küzdelmek szemszögéből vizsgáltak, másrészt ezzel szoros összefüggésben a szabad királyi és kiváltságolt mezővárosok történetére vonatkozó helyi, azaz városi, illetve ugyanilyen fontos bécsi és budapesti kamarai levéltárakban szisztematikus alapkutatások csak elvétve folytak, s ez többnyire igaz mind a magyar, mind a szlovák vizsgálatokra. Ezt a helyzetet pusztán az a néhány hosszabb-rövidebb tanulmány enyhítette, amelyet a már említett szerzők mellett Bariska István, Besse-nyei József, Miloslava Bodnárová, Štefan Kazimír, Granasztói György, Marie Marečková és J. Ujváry Zsuzsanna vetettek papírra.

Németh István összegzése alapvetően szakít a fenti hagyományokkal, noha vizsgálatának tárgyát klasszikus értelemben vett szabad királyi városok, majd a hozzájuk utóbb csatlakozó Késmárk, illetve ezek szövetségének XVI–XVII. századi története képezi. Munkája a források hatalmas mennyiségéhez visszanyúlva képviseli az új szemléletet.

A szerző öt ország (Magyarország, Ausztria, Szlovákia, Lengyelország és Szlovénia) 14 levéltárának több mint 70 fondját hasznosította; és nem arról van szó, hogy egy-egy iratot mintegy példaképpen citál kisebb-nagyobb fondokból. Ő szinte darabszinten átnézte az említett városi levéltárak, mindenképp Kassa és Eperjes, valamint a Magyar Országos Levéltárban őrzött kamarai archívum koraujkori iratanyagát. S jóllehet a könyvet óriási, közel ezer tételből álló bibliográfia (2. k. 248–331. o.) zárja, a hatalmas nemzetközi és magyar szakirodalom ellenére

– amit a dolgozat elején egy hosszú fejezet (1. k. 18–70. o.) részletesen be is mutat – a munka gerincét mégis a forrásanyag adja.

Bár ez a hatalmas forrásbázis egy-egy esetben természetszerűleg magával rántotta és kisebb-nagyobb kitérőkre sarkallta a szerzőt, a monográfia mégis jól kidolgozott, egységes koncepció alapján vizsgálja a felső-magyarországi városok koraujkori történetét. A szerző kiválóan érzékelt, hogy a városok fejlődése csakis akkor érthető meg, ha ezt a XVI–XVII. századi (azaz a történelmi) Magyarország egészét meghatározó legfontosabb jelenségek, a hosszú háborúk, a végváriak és mezei csapatok, valamint a társadalom és a gazdaság XVI. századi megújulásának, majd következő évszázadbeli romlásának szemszögéből, azaz a földrajzi (és nem a mai határok közötti) keretekben és mindezen folyamatokba szervesen beágyazva vizsgáljuk. A városösszettség történetének rendkívül adatgazdag ismertetése (71–212. o.) után ezért az első kötet gerincét ezen általános jelenségekre fókuszáló nagyobb fejezetek követik, úgymint: a bécsi udvar városokkal szembeni adópolitikája (221–280. o.), a városok és a határvédelmi rendszer, a Kassára helyezett katonaság kapcsolatrendszere (együttműködése és konfliktusai, illetve ezek előnyei és hátrányai: 280–438. o.), valamint több kisebb fejezetben a városokban élő más jogállású elemek (nemesek és kamarai hivatalnokok) helyzete, érdekei és lehetőségei (439–478. o.).

A második kötetben ugyanakkor két nagyobb fejezet szól a bécsi udvar gazdaságpolitikájának és a városok, valamint a velük konkuráló főnemesek és az északkelet-magyarországi mezővárosok gazdasági érdekeinek összeütkezéséről, mindenképp a kül- és a belkereskedelem területén (9–124., illetve 124–203. o.). Az utóbbi nagy fejezeten belül a magyar és a szlovák gazdaság- és ipartörténet számára is új távlatokat nyit a városok céhszövetségének ismertetése (133–156. o.), valamint az ezzel kapcsolatos céh- és iparpolitika stb. feltérképezése, amelyről szinte semmilyen információval nem rendelkezünk. A jól tagolt és elegánsan szerkesztett két kötet használhatóságát rendkívül javítja a több mint harminc oldalas, összevont hely- és névmutató (2. k. 332–366. o.), valamint a részletes angol és német nyelvű összefoglaló (2. k. 367–394. o.) is.

Egy ilyen vasos munka esetében természetesen nem szólhatunk annak minden cred-

ményéről, néhány fontosabb általános értékre, valamint egy-egy konkrét alapvető újdonságra mégis mindenképpen szükséges felhívni a figyelmet. Először is: Németh összegzése igazi komplexitásra törekvő szakmonográfia, amely egy, a történeti Magyarország egész fejlődése szempontjából is fontos és érdekes problémakör teljes koraijkori feldolgozását végezte el, szem előtt tartva a legújabb közép-európai kutatások és a hazai, nem pusztán város-történeti vizsgálatok eredményeit. A komplexitásra törekvésből persze számos esetben következik, hogy a megnyitott kutatási kérdéskörök nincsenek még teljességgel elemezve. Mégis olyan alapokat kapunk, amelyekre a magyar és szlovák történetírás a jövőben – például a városok XVII. századi országgyűlési szereplésének vizsgálata vagy a városi társadalmak belső struktúrájának elemzése során stb. – bátran támaszkodhat.

Külön érdeme az összegzésnek, hogy a korábbi vizsgálatokkal ellentétben nem merev kategóriákban és korszakokban, hanem folyamatokban gondolkodik. Ennek érzékeltetésére kiváló például szolgál annak a XV. század végi folyamatnak a bemutatása, amely során Kiszzeben, vagy azoknak az érdekeknek a feltárása, amelyeknek köszönhetően az 1660-as évekre, hatodik résztvevőként, Késmárk a városszövetség tagjává válhatott. Hasonlóan tükröződik ez a szemlélet azokból az elemző fejezetrészekből, amelyek a szövetség előnyei mellett az egyes tagokra nehezedő hátrányokat érzékeltetik, és amelyeket jól nyomon követhetünk a városok közös gyűlésein lezajlott viták megismerése során. De az olvasó számára már az is világos, hogy a városi fejlődést kizárólag alkotmányjogi szempontból vizsgáló szemléletekkel ellentétben a magyarországi városok szövetkezését nem csupán a jogi kritériumok, hanem a politikai és gazdasági érdekek is jelentősen befolyásolták, még ha a szövetkezéshez persze az országrendiséghez szükséges szabad királyi városi rang alapvető feltétel volt. Az öt felső-magyarországi város közül például három úgynevezett tárnoki (Kassa, Bártfa és Eperjes), kettő (Lőcse és Kiszzeben) viszont személynöki város volt.

Még regionális, azaz közép-európai szempontból is meghatározóak a munka azon fejezetei, amelyek mindazokat a tényezőket tárják fel, melyeknek köszönhetően Kassa a XVI. században a felső-magyarországi régió politi-

kai, igazgatási és gazdasági „fővárosává” tudott válni, majd maradni szinte az egész XVI–XVII. század folyamán. Ugyancsak az egész koraijkori fejlődés szempontjából meghatározóak azok a fejezetrészek, amelyek érzékletesen mutatják be, hogy a XVII. században az erdélyi fejedelmek magyarországi hadjáratai, majd a kuruc felkelések – amelyek jelentőségét ez ideig a kutatások ideológiai és politikai okokból messze túlértékelték –, végül a császári-királyi hadsereg századvégi beszállásolása, illetve a Rákóczi-szabadságharc micsoda hihetetlen pusztítást hozott a városokra. A munka számos eleven példával bizonyítja, hogy – az általános közvélekedéssel szemben – a XVII. század Felső-Magyarország számára jóval több polgárháborús, mint békésebb periódust hozott, s ezek az időszakok (természetesen számos egyéb tényező mellett) alapaiban járultak hozzá az itt fekvő városok fokozatos kimerüléséhez és elszegényesedéséhez, majd gazdasági és politikai szerepük csökkenéséhez. Az alapvető változást a tizenöt éves háború (1591–1606) előtti időszak és a XVII. század közepe között kiválóan jelzi önmagában már az is, hogy míg az előző korszakban Kassa a jelentős hitelezők, addig az utóbbiban már a komoly adósságot felhalmozók közé tartozott, sőt maga is egyre újabb és újabb hitelek felvételére és birtokai elzálogosítására kényszerült.

A magyarországi városfejlődés további kutatása szempontjából hasonlóképpen alapvető jelentőségű annak tisztázása, milyen különbségek voltak a városokba beköltözött és ott élő nemesek (úgymond a városi nemesek), illetve a nemességet szerző városi polgárok (azaz nemes polgárok) között. Az eddigi kutatások jelentős része hajlamos volt ezeknek, az alapvetően eltérő érdekek vezérelte, különleges jogállású társadalmi rétegeknek az egybemosására. Ezzel összefüggésben kiemelhetjük azokat az új kutatási eredményeket is, amelyek a vármegyei nemesség XVII. századi megerősödése kapcsán a városellenes törvények megalkotásának hátterébe kalauzolniuk el bennünket.

Végül, de korántsem utolsósorban Németh példaértékűen tisztázta, hogy Kassa miért nem vált olyan klasszikus értelemben vett erődvárossá (Festungsstadt), mint három másik magyar- és horvátországi végvidéki főkapitányi központ, nevezetesen Győr, Érsekújvár és Károlyváros. Bár az erődvárosi jelleg-

zetességek közül Kassán bizonyosak sokkal erőteljesebben jelentkeztek (például a katonai közigazgatás és a hadsértár kiépítésével), mint a Rába partján, a városnak a védelmi rendszer második vonalbeli fekvése, Erdélyhez való közelsége, valamint a városszövetség rendszeres politikai fellépése és Kassa régi szabad királyi városi privilégiumai együttesen megakadályozták, hogy teljes katonai irányítás alá kerüljön.

Noha a katonaság ellátása mindig kiváló üzlet volt, másfél évszázados jelenlétének tekinthető hasznát nem maguk a kassai polgárok, hanem a katonák ellátásába ugyancsak aktívan bekapcsolódó nagybirtokos főkapitányok és hadseregszállítók fölőzték le. Kassa és az országrész védelmének, a város továbbra is kiemelt szerepének, valamint a katonasággal való modus vivendinek azonban ez volt az ára és egyúttal hosszú távra is meghatározó következménye.

Bár a téma sokrétűsége és a szerző olykor barokkos stílusa miatt a kétkötetes opus ko-

rántsem könnyű olvasmány, összességében megállapítható, hogy H. Németh István monográfiája joggal került a Doktori mestermunkák című sorozatba. A történész–levéltáros egy eddig szinte ismeretlen, ugyanakkor rendkívül fontos és nemzetközi szempontból is figyelemre méltó témakört, a felső-magyarországi Pentapolis történetét hatalmas levéltári kutatás alapján, komplex módon foglalta össze.

Örömmel jelenthető ki, hogy Szűcs Jenőnek, Kubinyi Andrásnak, Ondrej R. Halagának és Štefan Kazimírnek már koraiújkori magyarországi szabad királyi városok kutatása terén is vannak méltó követői.

E példásan alapos munkát a jövőben nem kerülheti meg egyetlen magára valamit adó magyar, szlovák vagy osztrák–német koraiújkor-kutató város- és gazdaságtörténész sem, de kiválóan hasznosíthatják a korszakkal foglalkozó hadtörténészek is.

Pálffy Géza

NYAKAS MIKLÓS

A BIHARI KISHAJDÚ VÁROSOK TÖRTÉNETE

A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója V.

(Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 2005. 369 o., egy nagyméretű, kihajtható térkép. számos kisebb illusztráció)

Már előljáróban kijelenthetjük, régóta várt, hiánypótló munka került a hajdúság történetével foglalkozó kutatók és érdeklődők kezébe. A kötet tizenegy fejezetre és egy terjedelmes függelékre oszlik, amellyel a szerző már túl is lépte a monográfiaírás feltételeit, és így a függelékben közölt 33 forrás alapján egyszerűsmind forráskiadványnak is örvelezhetünk.

Az első három fejezet tulajdonképpen alapos bevezetőnek is tekinthető, hiszen a Bihar-ság földrajzi viszonyainak, a korabeli birtokviszonyoknak és a társadalomszerkezetnek a bemutatása, és nem utolsósorban a Partium kérdéskörének a körbejárása nélkül elképzelhetetlen volna a téma kifejtése. A szerző részletes háttérkutatás alapján mutatja be Bocskai

István bihari birtokait, és arra a megállapításra jut, hogy Bocskai számára már a szabadságharcot megelőző esztendőkből is fontosabbak voltak a bihari birtokai, mint az elköszött erdélyiek, mivel általuk jelentősen erősödhettek kapcsolatai a hajdúkkal. A szerző elsősorban Benda Kálmán elemzése alapján az Alföld keleti és északkeleti peremét tekinti a Bocskai-kori hajdúság bölcsőjének, de ugyanezre az eredményre jut a fejedelem egyéni nemesítéseinek a vizsgálata során is: 61 Szabolcs, 29 Borsod, 22 Bihar, 12 Szatmár, 2-2 Nógrád, Zemplén és Gömör, és 1-1 Békés és Arad vármegyei, valamint 24 székelyföldi kihirdetést vesz vizsgálat alá, s Bihar vármegye levéltárának 1660. évi pusztulása alapján valószínű-